

Tömeglélek

— Tanulmány —

Írta: Ligeti Boriska

Tömeglélekről csak akkor beszélhetünk, ha a heterogén elemekből álló sokaságnak van valami közössége. Ez lehet csupán külső, például a földrajzi hely, a korszak közössége, de lehet belső, mint amilyenekké válik bizonyos idő múlva a nemzetiség- és a nyelv, a közös érdek, a cél, az eszmei, vagy érzésszerű indító okok közössége. Ilyen értelemben lehet szó őskori, középkori, középeurópai emberközösségről, menekült csoportok lelkivilágáról, vallási rajongókról, az opera közönségéről, megfélemlített tömegekről.

Minél többértű a közösség, annál tartósabb és mélyebb a kapcsolat, annál szilárdabb a csoport. Nagy tömegek valódi közössége ritkább, mert az egyének nagy számánál fogva közöttük sokkal kevesebbfele lehet a belső kapcsolat. A kapcsolat fejlődésnek van alávetve. Az iskolai osztályt eleinte csak a közös padok, később az egyforma szorongás és kölcsönös segítés, magasabb osztályban a közös sportcsapat, másokat az egyforma irányú gondolkodás tart össze, végül sokan még az érettségi után is megtartják a közös baráti kapcsolatot, noha különbözik életpályájuk, anyagi helyzetük, politikai nézetük. Mély és elválaszthatatlan baráti kapocs fűz egymáshoz egyenlő felfogású csoportokat még akkor is, amikor a csoportot megalakító keret, egyesület valamely okból megszűnik, vagy nem működik.

A csoport legismertebb társadalmi formái: egyesület, klub, társaság, párt, szövetség, szervezet. Tagjai tudatosan lépnek be és ki, a közösség megválogatja, kit fogad be. A nagyobb és nem körülhatárolható csoportok: nép, nemzet, egyház, faj tagja mindenki születésénél fogva lesz, abban addig marad, amíg önként kilép, vagy kényszerrel onnan kizárják. A kizárás *csak a külső* keretre vonatkozhatik, írott és okmányoszerű. Az első közösség ugyanis, amelyben valaki felnő, vagy nevelődik, a leiekre annyira rányomja a bélyegét, hogy emléke csak egészen kivételes esetekben homályosodik el. Nem állíthatjuk, hogy a társadalmi osztálynak olyan csoportlélekalakító ereje van, mint régebben a kasztoknak. Az osztályok határai ma nem annyira merevek és állandóak, mint régebben, hanem elmosódnak és összefolynak. A jobb helyzetű, öntudatos munkásréteg sok helyen a polgárhoz teljesen hasonló lelkiséget mutat. Ezért kell vigyáznunk, ha *lélektani értelemben* arisztokráciáról, polgárságról, proletariátusról beszélünk. Ezeken a nagyobb réteg-eken belül egymástól eltérő lelkiségű csoportok vannak, amilyenek többek között a pénzarisztokrácia, a kispolgár, a „Lumpenproletariat”.

A család

A csoportok állandó jellegű kötelékekkel, magunk választotta, vagy kívülről rájuk kényszerített célokkal tömörülnek közösségekké. Pszichológiai szempontból a közösségek közül a család a legfontosabb. Bár kerete aránylag rövid idő alatt változhatik, mégis beszélhetünk bizonyos lélektani értelemben vett családi „légkör”-ről, családi „szellemiről”. Az evénnel a társadalomban elfoglalt helyzetére

volt a szüleivel, testvéreivel való viszonya. Az egyén szociális beállítottságára döntő, hogy mindenki neki volt-e alárendelve, ő volt-e az alárendelt, vagy, helyesen, mindönkivel mellérendelt viszonylatban állott-e. A család régebben az apai tekintély elvi alapján állott, amely követte a törzsi társadalomban még legtöbb helyen fennállott anyajogot. A kritika nélküli szöfogadás a tekintélyi elv követelménye. Ma sok helyen, ennek a helytelen reakciójaképpen, a gyermek nem ismer el tekintélyt. Ha azonban a modern nevelés a tekintély helyébe a kritikával elfogadott önkéntes alkalmazkodást állítja, a társadalom számára is helyes, szociális empertípus alakul ki.

Egyesület — szervezet — párt

Van olyan közösség, amely az ugyanolyan célú egyének csoportjából alakul (sportegyesület). Ebben a csoport tagjai személyes viszonyban állanak a vezetővel, akit maguk közül választanak. A választás alapja a minden tekintetben való bizalom és az, hogy őt a kívánt cél tekintetében szakértőnek vagy kimagasló egyéniségnek tartják. Néha rajongás, elfogultság kíséri a választást és a csoport életének tartósságát veszélyezteti, ha a vezért nem mindenki ismeri el tökéletesnek.

Vannak tárgyi célok elérésére szövetkezett csoportok, amelyekben nem a vezető személyisége játssza a főszerepet, hanem ő maga csak a vezérelv, vagy vezető gondolat, vallásoknál az erkölcsi tanítás, egyesületnél, politikai pártnál a program megtestesítője. E csoportokban a tagok lelki beállítottsága más, mint az előbbinél. Néha valamely hatalomra törő egyén a maga érvényesülése céljából alkot csoportot, az így képezett egyesülés tagjai lazán fűződnek össze és a vezér letűntével széthullanak (szélsőséges mozgalmak). Ezeknél a látszólagos egyetértés csak a hatalom elérésére használt eszközök azonosságán alapul és néni a nézet egyenlőségén, ami iránt különben sem túlságosan érdeklődnek. Az is előfordul, hogy sokan közülük egyik csoport feloszlása után az ellentétes célra irányuló csoport tagjaivá szegődnek. Ez a kevésbé önálló, ingadozó meggyőződésű egyének általános társulási formája. Az elven alapuló csoportban a kapcsolatok akkor is fennmaradnak, ha a vezéreszme korszerű változáson megy keresztül, közben az elveket sokoldalúan megvitatják, fejlődni engedik, sőt az elvnek akkor is hívei maradnak, ha a csoportból kilépnek. Az ilyen alakulat tagjai magasabb fejlettségi fokon állanak, társadalmilag céltudatosak.

A tömegelek kutatásának

problémájához elsősorban akkor jutunk, ha történelmi események okait akarjuk kideríteni. A gazdasági rúgók hatása akármennyire is jelentősnek látszik az események láncolatára és a fejlődésre, mégis egész sereg olyan jelenség van, amely ezekkel közvetlen oksági kapcsolatban nincsen és velük nem magyarázható. Nagy föl-fedezések, találmányok és a belőlük fakadó társadalmi harcok, természeti feltételek, éghajlati viszonyok, földterületek helyzete és fekvése elhatározó jelentőségűek, de a csoportok szokásai, ceremóniái, vallása, művészete, szellemi életének fejlődésére nem vetnek világosságot. Még kevésbé alkalmasak a fenti jelenségek arra, hogy számúikra tisztán racionális alapú megoldást találjunk. Hagyományok, mondák, néphit, babona megértéséhez az értelmi tartalom

kévé, magyarázatot szolgáltat. Mítosz, mese azt deríti föl, ami a tömeglélek mélyén, tudat alatt rejtve, félelem és vágy alakjában él. Az emberiség fejlődése során végigüli az egyén fejlődését, innen a hasonlóság- a neurotikus, a gyermek és a primitív nép között. A neurotikus lelkiállapota visszatér arra a gyermekkori fokra, amelyet fiatal korában tulajdonképpen elhagyott. Freudnak sikerült a tabut megfejtenie. A szent és átokkal sújtott tilalmak olyan korlátozások és megszegés esetére való bűnhődési előírások, amelyeknek mai értelme homályos, vagy nemlétező. De a vad nép számára a tabu olyan lelki tényező, mint számunkra a lelkiismeret és büntudat. Ahol a szociológus vagy etnológus megáll, ott a pszichológus folytathatja. A lélektan magyarázatát adhatja azoknak a jelenségeknek, amelyek az éber, normális tudatból eltűntek, vagy pedig nagyon elváltozott formában jelennek meg. Erkölcsi felfogásunk alapja az, hogy régi szokások meggyökeresedtek és azokat helyesnek fogadjuk el. Felfogásunk az idők folyamán nagy változáson mehet keresztül, amit egy időben „szent”-nek tartottak, ma „észszerű”. Még ha nem is egészen látjuk be néha a szokás hasznosságát, de megtartjuk, mert erkölcsi érzésünk lelkünk mélyén megtartotta rokonságát az ösztönössel. Ezen alapszik a hagyományok mély hatása a tömegekre, amely nem a gondolkodás, hanem a homályos érzéseken keresztül közelíthető meg leghatékonyabban. Formális ceremóniák, ismételt jelszavak tömeghatásának magyarázata ez.

Tömegextázis

Mindennapi tapasztalatunk, hogy futballmeccsen, politikai négyülésen az egyén nem egészen úgy viselkedik, mintha egyedül volna eb amint egyedül viselkedni szokott. A *tömegextázis* pillanatában az egyén különállósága mintha megszűnne és az embert a többiek viselkedése ragadja magával. Pánik alkalmával még a legjózanabb emberek is elvesztik — kevés kivétellel — ítélőképességüket és önálló akarataikat. A leghűvösebb értelmiségű intellektuellel is megtörténik, hogy a lelkesedő tömeg magával ragadja. Aki a tömegbálványt nem hajlandó ünnepelni, vagy imádni, aki másképpen gondolkodik, vagy pláne ellentmond, azt a fanatizált tömeg megtámadja és brutalizálja. Bizonyos körülmények között a tömeg olyan lelki szuggesztió hatása alatt áll, amely villámgyorsan fertőz. Ilyen körülmények a várakozás, a fáradság, csalódás, félelem, bizonytalanság esetei. Ilyenkor megfelelő egyén gyors és döntő hatást vált ki. A tömeg azonosítja magát azzal az egyénnel, aki vezérként lép fel és többes szám első személyében beszél. A lelki azonosítás annál erősebb, minél kevésbé fejlett az illető csoport tagjainak egyéni karaktere, minél nagyobb mértékben vannak feltétlen szófogadásra nevelve. A gyermek, az alárendelt munkakörben működő a tanítót, illetőleg hivatalfőnököt utánozza. Az utánzás vágyában természetesen szerepel az is, hogy a csoport ideált lát az illetőben és igyekszik hasonló módon viselkedni; igen sok hölgy még a divatos filmsztár arcát is utánozni óhajtja és magát hozzá hasonlóan maszkírozza.

Csoportideál

A csoport azonosítja magát az ideálnak tartott hőssel és ez alkotja meg az egységét, ez motiválja az egységes cselekvést. Az ideál az a vágyalom, ami magunk is lenni szeretnénk; azonkívül azt

hisszük róla, hogy nálunk tökéletesebb és felettünk álló. Mély lélektani analízis mutatja, hogy egyrészt uralkodni vágyásunk képe, másrészt alárendelés óhaja él bennünk. Minél nagyobb az elégedetlenség magunkkal, minél inkább belénk nevelték, hogy tökéletlenek vagyunk, annál inkább van szükségünk az imádott bálványképre. Az eszmény korunktól, lelkiállapotunktól, környezetunktől függő. A csoportideál *változó*; a változásnak mély mozgatói mellett vannak egészen felszínes, divat-szuggesztív indítói is. Nemcsak a női ruhák divatja, hanem a női szépségideál formája is változik; hol a csontvázsoványságot, hol a puha molettséget tartják követendő példának és ezért egyes nők minden mártíromságot elviselnek.

Az alacsonyrendű tömeg izgatható, ingerlékeny és befolyásolható. A megfélemlített tömeg olyan csordához hasonló, amely vakon bíz a vezérállatban, rémülten szalad szét, ha a kolompos eltűnik, de belerohan a veszedelembé, ha a vezér odatart. A legkorábbi emberi társulási forma a horda, amelyet hatalmas törzsfő vezet, gyökérszála a származás közössége, a törzs. Ez a primitív emberek mai rövidéletű csoportformája is. A primitív tömeg nagy gyermek, még a magasabb fejlődési fokon álló nemzeteken belül is. Jellemzi a mértéktelen félelem, nagy és hangos felbuzdulás, könnyű irányíthatóság. Ez a magyarázata annak, hogy cselekvése nem hosszú megfontolás következménye, hanem spontán és közvetlen, az akadályokat átugorja, a nehézségeket alábecsüli és a magasabbrendű erkölcsi követelményeket félre teszi (lincselés).

A tömeglélek önállótlanága

A tömeglélek legfeltűnőbb sajátja az önállótlanág, amely a szuggesztibilitás szimptomájában jelentkezik. Ismert jelensége a divat, amely a tömeglélek sok ellentmondó vonását tárja föl. Az új és meglepő dolgot hamar fölveszik, többszöri ismétlés után teljesen eldobják, kezdve politikai jelszavaktól, zenei slágereken keresztül, a legfurcsább kalapokig. A divat vezetői különböznek a többiektől, újszerűt hoznak, az utánzók gondoskodnak a terjesztésről. A reklám felkapja, üzletet csinál belőle és saját érdekében terjeszti. Mennyire önállótlan és szuggesztív a tömeg, mutatja, hogy a divathóbortok és groteszk ötletek utánzása fölmenti a normális egyént a szemérmelenség és korlátolt beszámíthatóság gyanúja alól. Az egyén józan ítélete és kialakult ízlése megszűnik a divattal szemben, hiszen a felelősség a közösségre hárul.

A tömeghez legkönnyebben hozzáférhetni feszült várakozás, gondolkodásbeli tehetetlenség esetén. Olyan néha a viselkedése, mint a hisztériásé. Kialakít a maga számára félelmet, függőséget, csakhogy menekülhessen az önálló ítélet felelőssége alól, vagy rendkívüli alkalmakkal birtokba vegyen olyant is, amivel nem tud mit kezdeni. A tömeg intoleráns; aki erősen különbözik tőle, azt irigyli, lenézi, legjobb esetben gyanúsít találja. Szívesen elfogadja a dogmát, amelyen nem kell gondolkodnia, hajlamosabb a hívesre, mint a kételkedésre, készebb a megállásra, mint a haladásra. Állhatatlan és hangulata változékony. Igen művészi képet mutat Shakespeare „Július Caesar”-ja a tömeghangulatról, amelyet Antonius gyászbeszédével teljesen megváltoztat Madách ugyancsak sötét szemmel nézte a tömeget, amelynek ingadozását és alacsonyrendűségét több színben tárja szemünk elé.

A hiszékenység

legszomorúbb jele az általános elkeseredésnek, csalódásnak, kétségbeesésnek. Míg a múlt század utolsó évtizedeiben a természettudományok haladása és a racionális gondolkodás kezdett a tömegek lelkében mind nagyobb tért foglalni, addig ma, a közéleti és gazdasági bajok idején, egyre szaporodnak a spiritizsta, okkultista társaságok, egyre több ember keres pénzt horoszkópokkal, kártyavetéssel és a grafológiának csúfolt „jóslásokból” (az igazi grafológia gyakorlati tudomány). Nemcsak az elmaradott, de az úgynevezett művelt csoportok közül is sokan adnak hitelt nekik. A tömeg sokkal hajlamosabb fantáziaképek, mint a valóság elemeinek elfogadására. Miiel primitívebb, annál nagyobb szerepet játszanak lelkében félelemkeltő földöntúli lények, démonok, amire a népmesék rémes elemei, a halottaktól való irtózat, a szellemek visszatérésétől való megriadámutat. A csoporthoz tartozás külső szimbólumai, amilyenek a forma-ruha, az egyenlő sapka, jelvények, minden fiatalt lelkesítenek.

A tömeg kettőssége

Érdekes és furcsa sajátossága a tömegnek az ambivalencia, a kettősség. A tömeg inkább konzervatív, még ha elégedetlen is, nehezen veszi át az újítást. Formaőrző, bár néha csúfolja a tradíciót. Nevet az arisztokrata vicceken, de nagyon érdekli a hercegi házasság minden bonyodalma. Intoleráns és egyben dogmatikus, megijed az új eszméktől, gyanakodva fogadja, de őrzi az iskolás korában kapott tanításokat. Vágyódik a változatosságra, de nehezen veszi át a szokatlan formát, amit az új stílusú házak, a modern zene tömredek ellenzője árul el. Tiszteli a zárt és tekintélyen alapuló rend szimbólumait (egyenruha, talár), fél tőlük, de maga igen nagy elégtételt érez, amikor olyan hibára bukkan náluk, amellyel értéküket gondolatban leszállíthatja, különösen, ha számára a közójük jutás lehetetlen.

Tömegelemek

Felvethetjük a kérdést: van-e általában csoport-lélek? Beszélhetünk-e tömegelekről? Vajjon az egyéni lelkek vagy típuslelkek összessége nem egy és ugyanaz-e, amiről tárgyalnak? A csoportlélekkel a közös csoportban élők hasonló lelki alkata nem azonos. Beszélhetünk egyenként az alföldi magyar kisbirtokos parasztról, ez más, mint a kisgazdacsoport-lélek, „arisztokrata” leiekről, ami nem azonos az arisztokrata osztály lelkével. Más egy angol diákcsoport, mint egy magyar ifjú pár ászt csoport lelke, noha az ifjú lelkek bizonyos vonásai közösek. A típusok között az eltérés igen nagy, a csoportok lelke hasonlóságot mutat. „Faji” leiekről csak ott lehet szó, ahol nemcsak közös biológiai eredetű, hanem életközösségi csoport is van. Ilyen mondjuk, nálunk a sátoros cigány (a cigányzenész már más!). De nem beszélhetünk néger faji leiekről, mert a New-York Haarlem intellektuell négere egészen más, mint a szudáni néger őstermelő, csak a bőrük színe hasonló. Ezért abszurd fogalom zsidó faji leiekről beszélni, ahol még a biológiai faj kérdése is tisztázatlan. De beszélhetünk bizonyos megszorítással nemzeti leiekről, olyan népnél, amelyet a történeti közös múlt — habár szakadás is van bntne (mint Magyarország, Erdély) — közös nyelv, egyenlő kultúra, iskola, tradíciók, de legfőképpen a közös célkitűzés alakít ki. Nem az

eredet, hanem *a közös cél, a közös és általános kultúra, amelyből senki sincsen kizárva, az egységes cselekvés és az ideálok közössége a nemzeti lélek kialakulásának a feltétele.*

Propaganda

A csoportlélekkel kell számolnia mindazoknak, akiknek hivatása a tömegeikéi kapcsolódik össze. Jól kell ismernie és ismerik is a tömegek lélektanát az egyházak vezetői, a pártok vezetői, újságírók, jól fizetett plakát- és propagandairók és a *reklám emberei*. Ezek ma minden hatalomnál nagyobb mértékben tartják kezükben a lelkeket. A nem tiszta szándékú sajtó, a röpiratok szerzői, a sárgafedelű regények kiadói, a filmproducerek tudják legjobban, mi kell a közönségüknek, mire „bukik”, mit „vesz be”, mire „ad ki”.

A *reklámpszichológia* új és modern alkalmazott tudománnyá lett. A jó reklám kellékei azok, mint a tömegszónoklatoké. Először is kiabálnia kell, mert szín és hang fortisszimója vágja fejbe a tömeget. Meg kell állítania a siető embereket: érdekeset, újszerűt, meglepőt kell hoznia. Kevés pénzért sokat kell ígérnie. Néha inkább hat a titokzatos, rejt vény szerű, amin gondolkodnunk kell, néha pedig célszerűbb a dolog lényegét kifejező, frappáns jelmondat. A mozgalmasnak, mulatságosnak, groteszknak sokkal nagyobb a sikere, mint a finom, belsősege-s, igazán művészinak. A jó reklámnak feltétlenül szüksége van bizonyos számú ismétlésre, hogy még olyanoknak is emlékezetébe vésődjék, akiknek a hirdetett cikk nem kell. Aki a tömeg érdeklődését fel akarja kelteni, túloznia kell (akár szavakkal, akár tipográfiával), hangzatosán, lehetőleg ritmikusan választott rövid szavakat, mondást kell találnia, amit felnőt és gyermek egyaránt könnyen megtanulhat. A reklám célja nem meglévő szükséglet kielégítése, hanem a szükségletek fokozása, vagy új szükségletek teremtése. A jó reklám ereje szuggesztív, szavára megindul a város, az ország, néha a világ. A reklám varázsszavára rohannak az emberek, elfelejtjenek gondolkodni, megszűnik a kritika és a számvetés. Pedig reklámcikknél kevés az effektív megtakarítás, a minőségi áru nem mindig bírja el a súlyos hirdetési költséget. „Jó bornak rém kell cégér”, de a vásárlóközönségnél az érzés ereje és az illúzió fontosabb, mint a valóság. A kiárusítások 4.⁹⁸ P cédulája megtette a közgazdasági hatást. A jó reklám szuggerál, X. pasztára esküszünk, Y. pasztillától elmúlik a fejfájásunk, Z. kalapban hódítunk, mert hiszünk bennük és nem okoskodunk. Nemcsak a reklám, hanem a másirányú, sikerült propaganda lélektana is ezen alapszik.

A tömegelek erősebben befolyásolható durvább eszközökkel, mint finomakkal. Presztízzsel bíró tekintélyek, kiváltságosak előtt szívesen hódol; szeret sokadmagával résztvenni a nyilvános ceremóniákon. Olyan, mint a gyermek, aki örül, ha mulattatják, még azon az áron is, ha tudja, hogy becsapták. A *jelszavakat* szívesen használja, hiszen csak ismételnie kell és nem gondolkodnia; örömmel tolong, rohan versenyt a hasonlókkal, csakhogy maga is jelei legyen. Mit néznek az uccán? Senki sem tudja, de mindenki tolokodik, hogy az első sorba kerüljön. Éljenek és pfujoz ugyanannak a szavalókórus-karmesternek az intésére és nem kételkedik a maga őszinte voltában. Lármazik, ha lárma és hallgat, ha csend van. A tömegem bér *nem óhajt más lenni*, nem akar egy fejjel kimagasodni, nem vállal egyéni felelősséget, kényelmesebb amúgy

Miért harcolunk?

*Szebb, jobb életért,
a munkásság fölemelkedéséért!*

A tömeg nem egységes

A tömegekről nem lehet egység essen, egyformán ítélnünk. Vannak céltudatos, szervezett, öntudatos csoportok, van az ellenkezője is. Van jobb és rosszabb, magasabb és alacsonyrendű, vagyis műveltségben és szociális szempontból fejlettebb csoport. Ez utóbbi tényezőnek elősegítője nemcsak a körülmények kedvező volta, hanem a nevelési rendszer szociális felfogása és a nevelés hatályossága. Lehet szociálisabbá tenni tömegeket, ha az egyes egyént, mint külön objektumot tekintjük és igyekszünk, hogy erkölcsileg a közösség felé irányítsuk. A modern keresztény nevelés ezt célozza. Egészen más a dresszírozott, mint a helyesen nevelt tömeg. A világháború mutatta, hogy milyen másképpen viselkedett az ellenséggel, különösen, ha azzal, mint győző állt szemben, a magyar, a német, az angol katonaság. A céltudatos, öntudatos, szervezett csoportok állandóak, összetartanak, egymás irányában önfeláldozóan viselkednek, segítik egymást. Az összetoborzott csapatok alkalmazkodnak a mindenkori konjunktúrához, vagy politikai áramlatokhoz és ezek taglétszáma, névsora gyorsan változik, függetlenül attól, hogy a kitűzött célt elérték-e vagy nem.

A csoport-öntudat

fokai is különfélék. Van csoport, amely egészséges önbizalommal, normális öntudattal rendelkezik. Ilyen a sikert elért tornászcsapat, valamely régóta független és békében élő nemzet, például a svájci vagy a dán. Megvan a csoportoknál is az alacsonyabbrendűségi érzés, különösen ott, ahol a kulturális elmaradottság vagy politikai elnyomás következtében a csoport helyzete valóban rosszabb. A keleti nők, a nincsetlen földmunkásproletárok magatartása, mint csoporté, nem is hasonlítható össze a nyugati emancipált nők bátor, öntudatos csoportos föllépésével, illetőleg a kisbirtokos, sokszor egé-

Tanulni!

Fölkészülni!

Küzdeni!

A tudatos csoportok sohasem mondanak le arról, hogy kezükbe vegyék a saját sorsuk irányítását. Leopold von Wiese kölni szociológus vétót emel az emberiség- számára megjósolt társadalmi katasztrófa állítólagos szükség- és törvényszerűsége ellen. Még akkor sem lenne szükségszerű, ha esetleg a múltban ciklikusan be is következett, mert a társadalmi és tömegtudat hatalma egyre növekedik. A társadalmi élet alakulásának vak és végzetserű útját a tudatos előrelátás megváltoztathatja. A tömegek haladásának, fejlettségi fokának jelzője ez a tudatosság.

A tömeg és a siker

A tömegek állásfoglalása a *siker* oldalán van. Ez néha minden személyes érdek nélkül való, néha egyenesen irracionális, sőt igazságtalan, mikor például olyan partnerek közötti küzdelem után nyilvánkozik, ahol a legyőzött fél a különb és a győztest csupán a véletlen segítette. De van olyan eset is, amikor egyenrangú csapatok küzdelme közben (például futballmeccsen) a két fél javára drukkoló tömeg kis híja, hogy ököltre nem megy. A siker, még ha az erkölcs sérelme útján szerzett is, a felelőtlen tömeget fáséinál ja és a maga oldalára hódítja.

Döntően társadalomformáló lelki motívum a *félelem*, akár reális, akár irreális. A csoporttelepülés az ön- és vagyónvédelem szempontjából hasznos, tehát gazdasági indokú. De a csoportfélelem egyre tovább él az ember lelkében, amely mint gátlás és stimuláns nagy szerepet játszik. Kérdés, hogy a tömegfélelem atavisztikus, vagy szerzett-e? Kis gyermek és szabadban, kulturált helyen élő csoport nem fél. A nevelők sokszor fölösleges módon oltják beléjük túlzott óvatossággal a félelmet, a vad emberi csoportokat pedig mesterségesen ijesztik, hogy állandóan és látszólag a csoport érdekében támadásra készen tartsák őket. Az újságok ma a félelem folytonos feszültségében tartják a tömegek lelkét; ahol az ijesztésre nem reagálnak, ott *illúziókkal*, a *hatalom nagyságának káprázatával* igyekeznek, hogy a csoportokat bizonyos irányba tereljék. A régi népek mítoszai, népmeséi, primitív babonái tele vannak félelemkeltő fantázia-alakokkal. A néplélek mélyén él a büntudat kivetítése, sátán, ördög, csábító szirének alakjában és ezeket főleg azok érzik reálisnak, akiknek kevesebb a lehetőségük, hogy önmagukkal harmóniában alakítsák ki az ösztönös és erkölcsös lény harmóniáját. A félelemérzéshez hasonló a *szorongás*, amely a primitív tömegek alacsonyabbrendűségének következménye; ugyanennek a túlkompensálása, hogy mindenáron maguk alá akarják gyűrni ellenfelüket. *Az érvényesülési vagy a természetes és egészséges lélek és tömegek sajátága, a mindenáron való uralkodás, hatalmi vágy, az agressziivitás, kollektív neurózis.*

Bármennyire változik az emberi értelem és halad az általános tudás, terjed a kultúra, az alapérzelmek alig különböznek azoktól, amelyek az emberek lelkét ősidőben betöltötték. Igaz, *hogy* a magasabbrendűek megszaporoztak, komplikáltabbak és intenzívebbek lettek, sokszor szellemi érzelmek foglalták el az ösztönök helyét. De az érzésekből folyó morális mozgatóerő ma egészen más módon nyilvánul, mint régen és ez hoz változást a történelmi események során. Az összetartozás és a kölcsönös védelem szükségességének érzése mindig döntő fontosságú volt valamely csoport életére. Hiába él a gazdasági és politikai egység szükségessége a vezető társadalom lelkében, a gondolat hirdetése egyedül hatás nélkül marad a tömeg-ékre. Az érzések és ösztönök erejének kell meggyökeresednie a tömeglélekben, hogy kitartó és sikeres akció indulhasson.

Déliabók: ígérői, tehetséges népszónokok, kellő időben, kellő ideológiával nagy embercsoportokat tudnak megmozdításra bírni — igaz, hogy tévutakra is vihetik őket. Egy gondolat abszurd volta még sohasem állta útját a megfelelő tömegek között való elterjedésének. A tiszta értelem és misztikus érzelmek a lélek annyira különböző részei, hogy az egyik nem mindig tud a másikon áthatolni. A tömegek lélektani kezelhetőségének nehézsége abból áll, hogy az érzéseket és az akaratot nem lehet sem teljesen megismerni, sem megmérni. Még a gondolatokat ellenőrizhetjük, összehasonlíthatjuk valamely más gondolattal, az értelem terén lehetséges a meggyőzés, az érzések ingadozóak és nem nagyon lehet őket kívülről irányítani. A legjobb érzést kiváltó történés egyeseknél ellenkező hatást hoz létre. Ha az osztály jókedvű, néha a legszörnyűbb tanári fenyegetés ellenére nevető inger kerülgeti a gyermekeket. Sőt, minél komolyabb és szorongatottabb a helyzet, annál inkább történhetik a fegyelmezetlen egyének tömegében az indulatok kirobbanása, amittől senki és semmi nem menti meg azokat, akik ellen a szenvedély tör. Nagy tömegben fellépő gyűlölet és szeretet, rajongás, ellenszenv nem ébred és nem múlik el belátástól függően. Mikor még gyenge és kialakulatlan a tömeg, inkább szuggerálható, későbbben nincs senki, aki úrrá lehetne fölötte. Ami a tudat alatt lappang, azt felszínre lehet hozni és aktívvá változtatni, ami tőle idegen, soha.

Ezért téves azoknak a felfogása, akik csupán értelmi úton, elvek elfogadtatásával gondolják azt, hogy véghezvihatják a társadalom átalakítását. A társadalmi berendezés maga nem alakítja át a lelkeket, nevelni azonban lehet. Mesterséges falanszter, amint azt Madách gyönyörűen bemutatja, képtelen arra, hogy a mélyen rejtőző érzések világát megváltoztassa. Le Bon-t idézem: „Nem a társadalmi berendezkedések adják a lelkek értékét, hanem a lelkek belső értéke dönti el a berendezkedések sorsát.” Mindenki, aki a tömeglélek kérdésével foglalkozik, felismerte a nevelés fontosságát.

A tömegnevelésben

a jellem és érzések irányítása sokkal fontosabb, mint az értelemé. A hit ereje, nem kell vallásos hitnek lenni sokkal nagyobb, mint a tiszta értelemé. A tömeglélek istenvilága, amelyet maga fölél helyez, hogy függőségi érzése lehessen vele szemben, ősi lelki szükséglet. A hittal kapcsolatos parancs a tömegek alacsonyrendű ösztönöireinek gátat vet. Ezért veszedelmesen hanyatló erkölcsiségűek azon korszakok tömegei, amelyekben a régi hit tanításai már nem hatnak és helyükben még nincsen új. (A császárság I. százada Rómában.)

A nevelés olyan szokások megrögzítését célozza, amelyek a magatartást irányítják. A céltudatos irányítás lényegében lelki tréning, amelyen mindenkinek át kell mennie, hogy bele tudjon illeszkedni a közösségbe. A köznevelés vezetőinek ismerniük kell a tömeglelket és azt az utat, amelyen át az formálható. Célkitűzése a kívánatos közösségi ember. A sportban az ilyen jó partner. Nem dicsekszik; nem adja fel a játékot, ha rosszul is áll; nem keres kifogásokat a körülményekben, a bíróban, az ellenfélben, ha veszít; akkor is megőrzi lelki nyugalmát, ha sikerre van kilátása; mindig legjobb tudásával és legtisztességesebben dolgozik, nem akar mindenáron ellenfele gyomrán térdelni. Élvezi a rizikó örömeit, elismeri az ellenfél kvalitását, kétes esetben nagylelkű, többre becsüli a játékot, mint az eredményt. Mindvégig hisz a győzelemben, de nem esik kétségbe akkor sem, ha veszít. Nem a maga nevére, hanem a csoport hírére büszke. Érthető, ha a közneveléssel sokat törődő angol nemzet az iskolától és a sporttól nagy nevelő hatást vár.

Civilizált nemzetek tömegei környezet, nevelés, tradícióknál fogva könnyebben jutnak a *belső fegyelemhez*. Megfélemlítés és gyakorlás bizonyos módszerével mindenütt elérhető a *külső fegyelem*. Temperamentumos, szabadsághoz szokott nép nehezen szokja meg a közlekedési rendet, de végül megtanulta az olasz közönség is. A beleő fegyelmet, amelyet minden egyén maga fölött gyakorol, nem pótolja a külső megfélemlítés, sem a nádpálcával való fenyegetés. Ha a tömeg külső fegyelemhez szokott, ez életstílusává változik, akkor már nem esik nehezeire, hogy kövesse, abban az esetben sem, ha annak az elrendelőjével nem mindenben ért egyet.

Fejlődik-e a tömeg?

Feltesszük a kérdést: halad-e a tömeg? Bármennyire készítenek az utolsó évtizedek tapasztalatai az ellenkezőnek a kijelentésére, nem szabad a történelmet Madách sötét, baljós szemével néznünk. A pedagógus tudja, hogy rakoncátlan kis gyermekeikből rendes csoportszellemű osztály is alakulhat bizonyos idő múlva, helyes módszer mellett. A jól irányított közösség-ből, amely nem nyomja el az egyént, minden egyes halad, a kiválóak kiemelkedhetnek. De a tömeg nem a pontok egyénéé sora, amelyben az egyének egymással párhuzamosan és egyenlő sebességgel haladnak, hanem inkább forgó sík területen lévő pontok sokasága, amelyek koncentrikus körpályákon mozognak. Az egyéni érték és civilizációs fok szerint egyesek közelebb, mások pedig távolabb esnek a centrumtól. A legkiválóbb gyorsan megfutja a kis körpályát, hamar célhoz ér, a távoliak haladása nagy körben, a legszélsőbbelké igen nagy pályán történik. A haladási sebesség a kerületen olyan kicsi, hogy majdnem észrevehetetlen.

Az utolsó évtizedek közeli szemlélői visszaesést, néhol megállást látnak a tömegek erkölcsi fejlődése, kultúrája terén. Történelmi távlatokból szemlélve, mégis tagadhatatlan a tömegek csendes haladása, amint magukra utalva, öntudatra ébredve, kisebb vagy nagyobb csoportokban küzdenek jobb szellemi és jobb gazdasági feltételekért. E csoportok egy része passzív és agresszió-mentes, másik harcos és aktív szellemű (hindu nemzeti mozgalom, ír szabadság-harc).

Az egész világon egyre több elnyomott csoport jut öntudatra és vívja ki a maga számára a jogozottságot. Az USA-négerék emelkedő

csoportöntudata nemcsak abban nyilvánul, hogy mindig több egyén kísérli meg a szabad pályán a legmagasabb foglalkozási körök elérését, hanem egyetemeiken, gyülekezeteikben, költészetükben egyre több kifejezést is adnak csoporttudatuknak.

Nagy költők sokszor a tömeglélek őszinte kifejezői; mondhatnók: a tömeglélek mélyén szunnyadó érzések és gondolatok egy-egy költő meglátásán át jutnak a köztudatba. (Talpra magyar.) A tömegek haladása sokféle: lehet értelmi, érzelmi, kulturális, népművészeti és erkölcsi. Az értelmi haladás kétségtelen és tagadhatatlan: jele egyes tömegek kritikája. A tömegek igazi értelmi haladásának kritériuma nem az analfabéták száma és az, hogy átlagban hány idegen nyelven beszélnek, bár mind a kettő fontos tartozéka a műveltségnek. Szép, de nem elegendő, hogy a votják és cseremisiz nép is kapott ábécét, vagy hogy a szuahéli négerek németül tanulnak. Az új tanyai iskolák eredményétől nem csupán az írás-olvasás terjedését várjuk. Az igazi haladás az, hogy megértse a tömeg, amit olvas, gondolkodjék rajta és ne mindig higgye el. A technikai civilizáció fejlődés, de a tömegek haladását csak akkor jelenti, ha mindenki követelte közkinccsé lehet. A traktor mindaddig csak a technika haladása, amíg drága ahhoz, hogy a tömegek életében jelentős szerephez jusson. Mikor azonban okos szövetkezés következtében a kisgazdák közösen szerezhetik be, kölcsönösen segítve egymást, akkor a kisgazdacsoport magasabb haladási fokra lépett.

Az érzelmek sorában is van haladás. Magasabbrendű érzés, amilyen a hazaszeretet, a csoportok életében csak magasabb fejlődési fokon lép fel. A hazáért mint magasabb közösségért hozott áldozat, úgy, ahogy azt az újkor embere érzi és művészetében sokszor megörökíti, sem az ókorban, sem a középkorban nem szerepelt. Van erkölcsi haladás is, amit el kell ismernie mindenkinek, annak ellenére, hogy a világháborút átéltek. A régi harcos csoport minden ellenségét személyesen és lelkesülten megölte, még a hullát is meggabolta és dicsőséget talált ebben. Később rabságba hurcolta és minden emberi jogától megfosztotta. A világháborúban vöröskeresztesek ugyanabban a kórházban ugyanúgy ápolták az ellenséget, mint a saját hazájabelit. A háborúban minden nemzet fia a maga legjobb tudásával szolgált a hadsereget, de az ellenség gyűlöletét nem lehetett mindenkibe beoltani. Eleinte sokan voltak, akik jóhiszeműen folytatták a harcot abban a tudatban, hogy hazájuk javára válik. A háború vége felé a lelki fáradtság, a reménytelenség, a fizikai nélkülözések hatása alatt kedvüket vesztett katonák már csak a végső eszközökkel voltak harcra bírhatók. Minden fronton hamarabb hagyták abba a küzdelmet, mint ahogy a fegyverszünetet megkötötték. A csoportlélektől hiába várunk kitartást; tartós lelkesedést. Az erőfeszítéssel, presszióval fenntartott mozgalom rövid idő múlva elernyed és képtelen a győzelemre.

Az egyén annyira fel tud olvadni a tömeglélekből, hogy olyan teljesítményekre képes, amit a maga érdekében sohasem ér el. A szenvedés elviselésére az egyén közösségben alkalmasabb. Az öröm és ujjongás is megnő a tömegekben. Az egyéni csúcsteljesítményeik sűrűbbek a tömegszendések idejében, az életfeláldozás hősi gesztusai is többször fordulnak elő. Az egyéni jeliéin ingadozó elemei mellett elhatározó pillanatokban előtűnnek ősi, ösztönös motí-

vumok. Ezek a történéél óm kritikus pillanataiban elég erősek, tehát meg tudják teremteni a csoportnak azt az egységét, amely a nagy akcióhoz szükséges és ami az egyéni állásfoglalást megszilárdítja. Rendkívül időkben az érzelmi és misztikus elemek túlsúlyba jutnak a racionális fölött és megsemmisítik a józanul és hidegen mérlegelt egyéni érdeket. *Magasabb célok eléréséért folytatott közös akció legyőzi a halálfélelmet.*

Valamely nép fejlődését eldöntő morális erő hosszú öröklődési folyamaton keresztül alakul. A csoportlélek fogalmai az érzések és tudatalatti ösztönök hatása következtében igen változatosak. Befolyásolhatók-e ezek a fogalmak? Az általános kultúrával átítatott milió és helyes nevelés változtatnak rajtuk. Valamikor a vallásoknak volt meg ez a nevelő hatása. Az emberi léleknek szüksége volt misztikus illúziókra. A keresztes háborúk megmozdulásra bírták egész Nyugat-Európát, az Izlám harciba állította ázsiai népeit. Ma a tisztán eszmei mozgatóerőket háttérbe szorítják a tömeg alacsonyrendű érzéseire támaszkodó propagandajelszavak.

A kisebb csoportok racionális mozgató erők hatása alatt cselekednek, de a nagy tömeg számára az illúzió, a hit fontos. A hit legcsodálatosabb sajátága, hogy sem tapasztalat, sem ész nem befolyásolja. Minden hitnek, mint szellemi mozgalomnak, vannak prófétád, mártírjai és evangéliuma. Egyesek szerint a hit *teszi* a tömeget inaktívvá, holott csak a dogmák hatása. A filozófus úgy tekinti a Mtet, mint valamely szükséges és termékeny hipotézist, amely a csoportlélekben gyökerezve megnő, kivirágzik, hanyatlik és végül elpusztul, de közben békítő és ösztönző hatású. A lélek misztikus elemei és racionális logika szembenállnak, de egyik sem gyakorol a másikra befolyást. A tömegelemeknek mindkettőre szüksége van s úgy egyeztetni őket, ahogyan az a fejlődési színvonalának megfelel. Ha a tömegelemek az isteni megnyilatkozáson keresztül jut el a testvériség, a „mindnyájan egy Isten gyermekei vagyunk”, tehát a szociális kötelességek erkölcsanához, éppen azt a hatást hozza létre, mintha a kollektív gazdaság racionális tanítása vezette volna oda. Tagadhatatlan azonban, hogy az előbbi hit mélyebb, boldogítóbb, mert érzelmi elemek is vannak benne, a szeretet segítő öröme és a magasabb szellem világgal való misztikus kapcsolat.

A népcsoportok lelke

Ahol a nép sorsa saját kezébe van letéve, az együttélésüket meghatározó intézmények a tömeg lelkiségétől is függnek, nemcsak a hatalmi tényezőktől. Éppen ezért nem mellékes, milyen ez a lelkiség és hogy a nők, akiknek melyebb az érzelmi kapcsolata az elnyomott osztályokkal, milyen arányban szerepelnek a közületben. A tömegek mentalitását nem nehéz megismerni, az mindenkinek rendelkezésére áll, aki a nyelvet megérti, aki az el nem mondott szavaknak, a látótaknak is tud jelentőséget adni. A csoportot jelleméről és igaz valójáról azonban csak az alkothat fogalmat, aki köztük él. A tömegelemeknek a statisztika nem fokmérője, az adattár csak holt anatómiai preparátum. Az eleven élet tükrei a jó szociográfiai könyvek, még akkor is, amikor a szerző veleérzése bizonyos tényeket túlzottan rajzol vagy egyoldalúan mutat be. Megismerhetjük a népcsoportok léikét az igazi művészi irodalom és képzőművészet alkotásaiból, amelyekhez

nem tartozik a régi népszínmű, sem a mai filmduhajkodás. A gyönyösbokréta művészi etnográfia, kiegészítő külső népismeret, nem a néplélek tükre. Az intellektuell fiatalok néppel egybeolvadó közösség-érzése, az együttélés válogató adatkeresése, a közülük való írástudóik őszinte vallomásai, ismertető közlései: megbízható források. Laboratóriumi intelligencia és képességvizsgálat sem ad képet az egyén jelleméről és embervoltáról.

A tömegléleken a tiszta értelemnek még kevesebb a szerepe, a biológiai, érzelmi, sokszor a tradíciós misztikus elemek sokkal hatalmasabbak. Bizonyosság a nagy krízisek kora: utána az ember nem érti, nem ismeri föl saját magát. És itt szabad legyen egy kis rész Ht. Zweig: „Fouche” című könyvéből idéznem:

„A gyilkosság vetése elmaradhatatlanul kivirágzik mindennütt, ahol szóban vagy elméletben a gyilkosság magvát elhintették. A francia forradalmárok bűne nem az, hogy szerették a véres tetteket, hanem az, hogy szerették a véres szavakat. Csak a népet akarták lelkesíteni és a saját radikalizmusukat igazolni, amikor kifejlesztették azt a véresszájú frazeológiát, amely folyton árulók ellen dörgedezett és a veszt oh ely vízióját vetette föl. De ezzel jóvátehetetlen, végzetes hibát követtek el, mert amikor az uszító beszédektől megrészegült nép valóban követelni kezdi az annyit hangoztatott energikus intézkedéseket, az ár elsodorja a vezéreket, akik titokban nem vették szöszerint, amit mondtak: akkor már nincs erejük és bátorságuk az árral szembeszállni és meg kell indítaniok a guillotint, amiről annyit beszéltek. Örült szavaikat örült tettekre kell váltaniuk és borzalmas verseny indul meg, amelyben senki sem tud lemaradni. Vigyázniok kell, nehogy a népkegy ellenük irányuló népharaggá változzék. Buzgón részt kell venniök az emberhajszában, nehogy a vadászok sorából az üldözött vadak közé kerüljenek. Az alágördülő köszikla környörtelen fizikai törvényei szerint mind gyorsabban sodródnak lefelé a lejtőn. Ezeket és ezeket taposnak el, nem gonoszságból, nem is szenvedélyes meggyőződésből, most már csak tehetetlen gyávaságból. Mert a világtörténelem sajnos, nemcsak az emberi bátorság krónikája, miként többnyire ábrázolják, hanem az emberi gyávaságé is. És a politika, melyről azt hiszik, hogy vezető egyéniségek akaratmegnyilvánulása, tulajdonképpen rabszolgai követése az áramlatnak, amelyet a vezetői indítottak meg ugyan, de később már nincs erejük ahhoz, hogy megállítsák vagy irányítsák. A háború is így keletkezik mindig

Egyes nemzetek, ahol öröklés, nevelés, környezet, politikai stabilitás, gazdasági nehézségek nélkül való élet egy bizonyos belső rendet teremtett, más és külön csoportlelket tárnak elénk, mint azok, ahol mindez a tényező hiányzik. Az ilyen tömeg lelke a civilizáció nagy diadala a barbárság fölött. Hiába szeretnek némelyek általánosítani, az a hollandi nép, amelynek egyszerű, szegény családjai magukhoz fogadtak annak idején éhező magyar gyermekeket, bizo-

nyára más lelkeségű, jobban át van itatva a segítség szellemével,
mint a többi, amely ezt nem tett, bár tehette volna.

Válságok hatása